

Marek Żelazo

Analiza weryfikacyjna w badaniach «Style życia i systemy wartości a zróżnicowanie społeczne mieszkańców miast»

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 30, 321-327

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK ŻELAZO
Uniwersytet Łódzki

ANALIZA WERYFIKACYJNA W BADANIACH »STYLE ŻYCIA I SYSTEMY WARTOŚCI A ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE MIESZKAŃCÓW MIAST«

Badania na temat „Style życia i systemy wartości a zróżnicowanie społeczne mieszkańców miast”¹ różnią się znacznie od standardowych badań kwestionariuszowych. Są one badaniami nietypowymi ze względu na różnorodność zastosowanych technik badawczych, a zwłaszcza rozciągnięcie w czasie etapu zbierania materiałów empirycznych, wymagające wielokrotnych kontaktów z badanymi. Odmienność tych badań wynikająca z przyjętej koncepcji teoretycznej² sprawia, że tym bardziej istotna dla ich autorów stała się kwestia oceny metodologicznej. Nie bez znaczenia była tu również wielkość zaangażowanych środków finansowych umożliwiających taki właśnie, a nie inny sposób prowadzenia tych badań.

Jednym z niewielu możliwych sposobów kontroli metodologicznej badań jest weryfikacja wyników pozwalająca ocenić *ex post* ich wartość. Ponieważ ważnym elementem omawianych badań była analiza budżetów czasu, weryfikacji poddano wyniki tej analizy. Skłaniał do tego także fakt, że badania budżetów czasu są niezbyt często stosowaną metodą, stąd refleksja metodologiczna nad nimi nie jest jeszcze dostatecznie rozwinięta³.

---

¹ Badania te są prowadzone w ramach problemu węzłowego 11.2: „Ewolucja struktury społeczeństwa socjalistycznego”, na zlecenie IFiS PAN przez zespół badaczy pracowników Instytutu Socjologii UŁ pod kierunkiem prof. dra Jana Lutyńskiego.

² Koncepcję badań przedstawili: A. Wojciechowska, J. Koralewicz-Zębik, J. Lutyński, M. Żelazo, *Styl życia — problematyka teoretyczna i badawcza*, „Studia Socjologiczne”, 1977, nr 1 (64).

³ Por. uwagi na ten temat E. Wnuka-Lipińskiego, *Praca i wypoczynek w budżecie czasu*, Wrocław 1972.

Aby przedstawiony dalej schemat analizy weryfikacyjnej był w pełni zrozumiały, należy najpierw przedstawić ogólnie przyjętą procedurę badawczą z uwzględnieniem tych jej elementów, które mogą mieć istotny wpływ na jakość wyników. Przyjęta w badaniach „Style życia...” procedura zawiera trzy zasadnicze człony. Pierwszym jest zbadanie indywidualnych budżetów czasu metodą autorejestracji, na losowej próbie mężczyzn w Łodzi, aktywnych zawodowo i posiadających rodzinę. Każdy badany siedmiokrotnie w okresie półrocza notował wykonywane przez siebie w ciągu doby czynności i zajęcia na specjalnie przygotowanych formularzach. Określał również czas trwania tych działań poprzez zapisanie godziny i minuty rozpoczęcia i zakończenia każdej czynności. Budżety te stanowią empiryczną podstawę ustalenia stylów życia dzięki zastosowaniu do ich opracowania kategorii „sfer aktywności życiowej” i „relatywnej koncentracji”. Uzyskano w ten sposób alokację czasu i działań w siedmiu wyodrębnionych sferach: a) pracy zawodowej, b) pracy domowej, c) życia rodzinnego, d) kontaktów towarzyskich, e) kultury, f) rekreacji i regeneracji, g) przejazdów i czekania. Podawane przez autorejestratorów działania klasyfikowano do wyróżnionych sfer, obliczając ilość czasu poświęcanego na każdą z nich. Badano następnie, w której lub których sferach jednostka koncentruje swą życiową aktywność ze względu na obliczony czas. W trakcie etapu autorejestracji zbierano również dane społeczno-demograficzne o badanych i ich rodzinach techniką standaryzowanego wywiadu kwestionariuszowego. Trzeba tu zaznaczyć, że wzmacniano motywację do kontynuowania uczestnictwa w badaniach, stosując bodźce materialne i niematerialne. Do zbierania wymienionych materiałów stworzono specjalnie dobraną i przeszkoloną sieć terenowych uczestników badań⁴ liczącą około stu osób. Zadaniem ich było uzyskanie od wylosowanych zgody na udział w badaniach, nauczanie badanych właściwego sposobu prowadzenia autorejestracji, przeprowadzenie z każdym badanym dwu standaryzowanych wywiadów kwestionariuszowych. Terenowi uczestnicy badań zawiadamiali swych podopiecznych o terminach prowadzenia autorejestracji, dostarczali im formularzy zapisu oraz odbierali wypełnione autorejestracje. Odbierając formularze kontrolowali poprawność zapisu, kódownali je i przeprowadzali wywiady uzupełniające zapis zgodnie z otrzymaną listą dyspozycji. Materiały te przekazywali organizatorom badań, których

⁴ W miejsce tradycyjnie używanego określenia „ankieter” przyjęto nazwę „terenowy uczestnik badań”. Według autorów badań nazwa ta ma wyrażać większy stopień samodzielności i bardziej złożony charakter zadań stawianych przed osobami, które pełnią funkcję pośrednika między badaczem a badanym.

zadaniem była m.in. powtórna kontrola poprawności zapisów i kodowania. Terenowych uczestników badań wybierano spośród studentów starszych lat socjologii i zbliżonych kierunków oraz spośród absolwentów socjologii. Szkolenie obejmowało m.in. także wykonanie przez kandydatów autorejestracji. Terenowy uczestnik badań współpracował najczęściej z pięcioma badanymi, z którymi miał utrzymywać kontakt przez cały okres badań. Dotyczyło to także drugiej i trzeciej części. Drugim członem procesu badawczego było przeprowadzenie z badanymi, którzy ukończyli fazę pierwszą, wywiadów kwestionariuszowych dotyczących jakościowych składników stylu życia. Trzecia faza badań prowadzona była za pomocą intensywnego wywiadu. Dostarczyła ona informacji o systemach wartości i orientacjach życiowych występujących u badanych w związku z ich stylem życia i przynależnością do warstwy społecznej.

Ponieważ badanie budżetów czasu jest w pewnym sensie najczulszym miejscem całego procesu badań, a także ze względu na to, iż jest ono już zakończone, przedstawiana tu analiza weryfikacyjna dotyczy będzie tej właśnie części. Dodatkowo wskazać można, że w stosunku do bardziej standardowych metod, obejmujących sytuację „ankieter — respondent”, istnieją bardziej wypracowane sposoby weryfikacji. Natomiast w stosunku do autorejestracji zbieranych tak, jak w omawianych badaniach, weryfikacja stanowi *zapewne novum*.

Proces badania budżetów czasu metodą autorejestracji podatny jest na różnego rodzaju odkształcenia. Ze względu bowiem na przyjętą procedurę na uzyskane wyniki wpływać mogą zarówno badani, jak i zespół zbierający materiał empiryczny. Pewne ogniwa procesu badawczego mają, jak się wydaje, większe niż inne znaczenie. Należą do nich przydzielanie terenowym uczestnikom badań adresów wylosowanych osób i uzyskiwanie zgody na uczestnictwo w badaniach. W tym miejscu może powstawać odkształcenie struktury faktycznie badanej próby od struktury próby wylosowanej do badań⁵. Drugim istotnym momentem jest selekcja i szkolenie terenowych uczestników badań, od których przebiegu zależy jakość ich pracy. Następnym ważnym elementem badań jest sam proces powstawania i tworzenia informacji. Od jego poprawności zależy, może w największym stopniu, poprawność uzyskanych wyników. Opisane sytuacje nie obejmują oczywiście całej procedury, są one prawdopodobnie najistotniejsze, ich więc dotyczyć będzie postępowanie weryfikacyjne.

---

⁵ Wylosowana do badań próba składała się z 424 osób reprezentujących badaną zbiorowość mężczyzn mieszkańców Łodzi, 50% listy ich zastępców oraz nadreprezentacji (147 osób) dla kategorii inteligencji.

Zgodnie z przyjętym planem analiza weryfikacyjna ma na celu uzyskanie rozeznania w odniesieniu do następujących problemów: oceny reprezentatywności zbadanej próby oraz ustalenia kierunków odkształceń od próby założonej i zbiorowości generalnej; przyczyn ewentualnych odkształceń struktury zbadanej próby, w tym szczególnie kwestie przyczyn odmowy uczestnictwa w badaniach, przyczyn rezygnacji z kontynuowania badań (tzw. „śmiertelność próby”) oraz rodzaju motywacji do udziału w badaniach⁶, wpływu badanych, ze względu na różne ich cechy, na jakość dotarczonych autorejestracji oraz oparte na nich wyniki badań (szczególnie istotne jest tu oddzielenie uzasadnionych od nie uzasadnionych merytorycznie różnic między badanymi, różnice nie uzasadnione wskazują bowiem na wady metody);

— wpływu terenowych uczestników badań i próba oceny tego wpływu na jakość materiału i na uzyskane wyniki;

— całościowej oceny jakości i wiarygodności zebranego materiału empirycznego;

— oceny poprawności samego przebiegu procesu badawczego.

Naszkiecowana powyżej problematyka wyczerpuje, jak się zdaje, w znacznym stopniu zakres możliwych działań weryfikacyjnych. Rozwiązywanie przedstawionych problemów będzie jednak zależało od ograniczonej możliwości tworzenia informacji dostarczających podstaw do wnioskowania. Schemat dokonywanej obecnie analizy weryfikacyjnej nie stanowi jeszcze w pełni zakończonej koncepcji, zwłaszcza z uwagi na zależność późniejszych kroków od wyników wstępnej oceny. Określając go wykorzystano propozycje zawarte w koncepcji analiz weryfikacyjnych przedstawionej przez J. Lutyńskiego⁷. Ponieważ jednak w tej koncepcji uwzględniano przede wszystkim badania kwestionariuszowe, należało przystosować metody analizy do występującej w naszym przypadku sytuacji badawczej.

Jednym z elementów analizy będzie zebrany już materiał empiryczny. Surowe wyniki badań nad budżetami czasu zawarte są w zbiorze

⁶ Warto tu zauważyć, że ilość odmów wzięcia udziału w badaniach była stosunkowo duża, znacznie większa niż w typowych badaniach kwestionariuszowych. Dzięki zastosowanym nagrodom, ilość odmów była jednak mniejsza niż w innych badaniach o podobnym charakterze.

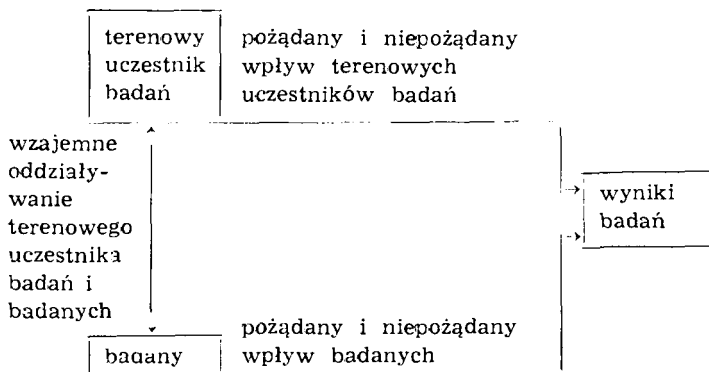
⁷ J. Lutyński, *Analizy weryfikacyjne w badaniach z zastosowaniem wywiadu kwestionariuszowego, ich rodzaje i możliwości*, w: *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, red. Z. Gostkowski, J. Lutyński, t. 5, Wrocław 1975; oraz *Projekt analizy oceniającej wiarygodność wyników Międzynarodowych Badań Porównawczych nad Wykorzystaniem Opieki Zdrowotnej*, w: *Analizy i próby...*, red. Z. Gostkowski, J. Lutyński, t. 4, Wrocław 1972.

autorejestracji. Dysponujemy także rezultatami wstępnego ich opracowania, a także danymi społeczno-demograficznymi uzyskanymi w wywiadach. Wątpliwości dotyczące wartości tego materiału mogą wpływać z kilku źródeł.

Brak jest całkowitej pewności co do rzetelności postępowania badanych. Mogą oni rozmaicie interpretować sytuację badawczą, w tym co istotne, mogą ją definiować odmiennie od przewidywań badacza. Mogą mieć różną jakościowo motywację uczestnictwa w badaniach o zróżnicowanej, na dodatek, sile. W mniejszym lub większym stopniu mogą być zdolni do samoobserwacji i przestrzegania zaleceń badacza. W rezultacie mogą świadomie lub nieświadomie odkształcać zapis działań w porównaniu z rzeczywistym przebiegiem ich aktywności.

Nie można mieć także całkowitej pewności co do postępowania terenowych uczestników badań. Podobnie jak badani mogli oni świadomie lub nieświadomie wpływać na proces badawczy i jego rezultaty w niepożądanym przez badacza kierunku.

Wątpliwości te pogłębia fakt, że w badaniach omawianego typu badacz jest w znacznym stopniu „oddzielony” od przedmiotu swych badań i procesu, w którym tworzone są i przekazywane informacje. Opisaną sytuację można ująć graficznie.

Z przedstawionego schematu wynika, że o rzetelności postępowania badanych i terenowych uczestników badań należy w znacznej mierze wnioskować na podstawie dostępnego badaczowi wyniku, inaczej, że zebrany w toku procesu badawczego materiał empiryczny należy przetwarzać tak, by dał on podstawę do wnioskowania weryfikacyjnego. Ponieważ materiał ten jest ograniczony — zakończono już jego zbieranie — przyjmuje się postulat maksymalnego wykorzystania zawartych w nim informacji. Oznacza to zarówno wykorzystanie wielu różnych informacji, jak też ich analizę z punktu widzenia hipotez, których potwierdzenie lub obalenie przyczynić się może do ustalenia

oceny weryfikacyjnej. Dodatkowo pożądane wydaje się szukanie takich składników materiału, nad którymi badani bądź terenowi uczestnicy badań posiadaliby możliwie mały stopień świadomej kontroli, co być może pozwoli ocenić, czy przejawiają oni tendencję do odchylenia w niepożądanym kierunku.

Wspomniane wyżej „oddzielenie” badacza nie stwarza jednak całkowicie nieprzekraczalnej bariery. Może on podejmować pewne kroki przybliżające mu obraz tego, co dzieje się w ramach procesu badawczego. Poczynania takie, polegające na przykład na przeprowadzeniu kontroli badanych, rozmowach z terenowymi uczestnikami badań, można wpisać w przedstawiony schemat w postaci strzałek łączących badacza z terenowymi uczestnikami badań i badanymi. Badacz może również porównywać uzyskane wyniki z wynikami innych badań, danymi z innych, czasem bardziej pewnych źródeł, bądź też opierać się na własnej wiedzy czy przeświadczeniach. Konsekwencją tego jest tworzenie informacji przeznaczonych tylko do celów weryfikacyjnych. W przypadku omawianych tu badań dokonywano kontroli pracy zarówno terenowych uczestników badań, jak i badanych za pomocą wywiadu swobodnego z ustaloną listą informacji. Specjalnie dobrani kontrolerzy przeprowadzali rozmowy z badanymi ustalając sposób prowadzenia przez nich autorejestracji oraz sposób pracy terenowych uczestników badań. Wywiadem objęto około 20% badanych. W początkowej fazie badań przeprowadzono również wywiady z częścią zespołu zbierającego materiał, ustalając m.in. motywację, doświadczenie ankierskie i znajomość instrukcji. Ponadto w trakcie szkolenia terenowych uczestników badań przekazano im dyrektywę dotyczącą dostarczania informacji o sposobie prowadzenia zapisów przez badanych. Dodatkowo dysponuje się możliwością porównania fragmentów zapisów, odnoszących się do oglądanych programów telewizyjnych z danymi zewnętrznymi. W rezultacie przyjętych kroków w omawianej analizie weryfikacyjnej można będzie wykorzystać stosunkowo dużą ilość różnorodnych danych. Niektóre z nich będą bezpośrednio przydatne do weryfikacji, inne pozwolą pośrednio wnioskować o wartości wyniku. Przedstawione informacje będą stanowić podstawę do podzielenia badanej zbiorowości ze względu na pewne, oceniające z metodologicznego punktu widzenia, kategorie. W stosunku do badanych polegać to będzie na ocenie w kategoriach: wiarygodności — niewiarygodności, schematyczności — nieschematyczności, dokładności — niedokładności, dostarczania większej lub mniejszej ilości informacji. Jeśli chodzi o terenowych uczestników badań, to oceny dotyczyć będą następujących cech: „kontaktywności” (rozumianej jako większa lub mniejsza łatwość nawiązywania kontaktu z badanym) i rzetelności ba-

dawczej (rozumianej jako stopień przestrzegania dyrektyw badawczych). W efekcie analiza ma doprowadzić do wyodrębnienia z metodologicznego punktu widzenia „lepszycy” i „gorszy” badanych i terenowych uczestników badań. Przyjmuje się tu dodatkowe założenie, że można być jednocześnie rzetelnym w jednej dziedzinie, a nierzetelnym w innej. Stąd ocenie podlegać będą różne aspekty postępowania badanych i terenowych uczestników badań. Podział badanych na „lepszy” i „gorszy” stanowi punkt wyjścia dalszej analizy. Polegać ona będzie na porównaniu merytorycznych wyników dotyczących czasu poświęcanego na różne czynności i sfery przez „lepszy” i „gorszy” badanych lub przez badanych, którzy byli podopiecznymi „lepszy” i „gorszy” terenowych uczestników badań. Jeśli porównanie to wykaże występowanie różnic, wówczas za pomocą częściowo zaprojektowanych już specjalnych analiz trzeba będzie wykazać, czy są, czy też nie są one merytorycznie uzasadnione. W tym zakresie, w jakim stanowią one rezultat zastosowanej metody (tzn. są merytorycznie nie uzasadnione), ich wielkość wskazuje oczywiście niedokładnie na rozmiar błędu związanego z danym członkiem procesu badawczego (badany lub terenowy uczestnik).

Do analizy włączone zostaną również dane dotyczące cech społeczno-demograficznych badanych i terenowych uczestników badań. Przyjęty schemat analizy stanowi rozwinięcie pomysłów zawartych w cytowanej publikacji J. Lutyńskiego. Oczywiście w toku pracy ulegnie on na pewno zmianom i uzupełnieniom. Między innymi trudno jest zakładać, że pojedynczo analizowane informacje mogą stanowić zasadną podstawę wnioskowania. Nie zawsze też w stosunku do wszystkich jednostek badania uda się uzyskać wyczerpujące i zgodne informacje. Stąd przyjęto z jednej strony założenie o poddaniu procedurze weryfikacyjnej tych uczestników procesu badawczego, co do których dysponować się będzie możliwie dużą ilością danych, z drugiej zaś strony informacje te będą porównywane, łączone i korelowane, tak by uzyskać możliwie pełną i zasadną ocenę. Być może uda się wykorzystać w tym celu metody ekonometryczne.

Poszczególne fragmenty tak zarysowanej analizy weryfikacyjnej są przedmiotem kilku prac magisterskich prowadzonych w ramach seminarium metodologicznego u prof. dra J. Lutyńskiego. Całość analizy stanowić będzie część projektowanej rozprawy doktorskiej na temat badań budżetów czasu.